

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

©2018 ЕРМАЧЕНКО В. Є., МІРЗОЄВ Д. Ш. ОГЛИ

JEL: J6, L83, I380; УДК 338.486: 331.526

Ермаченко В. Є., Мірзоєв Д. Ш. огли. Дослідження економічної активності населення в контексті розвитку рекреаційної інфраструктури соціально-економічних систем

Метою статті є аналіз чинників формування сталого стану соціально-економічної системи з урахуванням потреб економічно активного населення та споживачів кінцевої продукції на прикладі туристичної галузі. За результатами дослідження було здійснено морфологічний аналіз категорії «соціально-економічна система» та виявлено її основні складові; запропоновано класифікацію соціально-економічних систем за просторовою та функціональною ознаками; визначено недоліки практичної реалізації методології оцінки економічної активності населення; проведено порівняльний аналіз показників доходу та зайнятості за видами економічної діяльності; виділено галузі, які неефективно використовують працю робітників; запропоновано використання туристичного потенціалу проблемних і депресивних регіонів замість заходів зі стимулювання міграції населення; висвітлено проблеми бюджетної децентралізації та визначення пріоритетів регіональної політики; названо низку внутрішніх та зовнішніх чинників, які чинять істотний вплив на стан соціально-економічного розвитку країни. Підтверджено, що в довгостроковому періоді прогнозування економічної активності населення повинне не лише включати оцінку поточного стану зайнятості, а й служити основою для розроблення стратегій соціального розвитку.

Ключові слова: соціально-економічна система, економічна активність населення, забезпечення людського розвитку, підтримка туристичної діяльності, вирішення проблем регіональних диспропорцій.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 19.

Ермаченко Володимир Єгорович – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри туризму, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61116, Україна)

E-mail: vvy@hneu.edu.ua

Мірзоєв Джавід Ширзад огли – аспірант кафедри туризму, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61116, Україна)

E-mail: javid20082@gmail.com

JEL: J6, L83, I380

УДК 338.486: 331.526

Ермаченко В. Е., Мірзоєв Д. Ш. огли. Исследования экономической активности населения в контексте развития рекреационной инфраструктуры социально-экономических систем

Целью статьи является анализ факторов формирования устойчивого состояния социально-экономической системы с учетом потребностей экономически активного населения и потребителей конечной продукции на примере туристической отрасли. По результатам исследования был проведен морфологический анализ категории «социально-экономическая система» и выявлены ее основные составляющие; предложена классификация социально-экономических систем по пространственному и функциональному признакам; определены недостатки практической реализации методологии оценки экономической активности населения; проведен сравнительный анализ показателей дохода и занятости по видам экономической деятельности; выделены отрасли с низкой эффективностью труда; предложено использование туристического потенциала проблемных и депрессивных регионов вместо мер по стимулированию миграции населения; освещены проблемы бюджетной децентрализации и определения приоритетов региональной политики; назван ряд внутренних и внешних факторов, оказывающих существенное влияние на состояние социально-экономического развития страны. Подтверждено, что в долгосрочном периоде прогнозирование экономической активности населения должно не только включать оценку текущего состояния занятости, но и служить основой для разработки стратегий социального развития.

Ключевые слова: социально-экономическая система, экономическая активность населения, обеспечение человеческого развития, поддержка туристической деятельности, решение проблем региональных диспропорций.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 19.

Ермаченко Владимир Егорович – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры туризма, Харьковский национальный экономический университет имени Семёна Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харьков, 61116, Украина)

E-mail: vvy@hneu.edu.ua

Мірзоєв Джавід Ширзад огли – аспірант кафедри туризму, Харьковский национальный экономический университет имени Семёна Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харьков, 61116, Украина)

E-mail: javid20082@gmail.com

JEL: J6, L83, I380

UDC 338.486: 331.526

Yermachenko V. Ye., Mirzoiev J. The Research on Economic Activity of the Population in the Context of Recreational Infrastructure Development of Socio-Economic Systems

The article is aimed at analyzing the factors of formation of a stable status of socio-economic system, taking into account needs of the economically active population and consumers of final products, using the example of tourism industry. Based on the study results, a morphological analysis of the category of "socio-economic system" was carried out and its main components were identified; a classification of socio-economic systems by spatial and functional characteristics was suggested; shortcomings in the practical implementation of the methodology for assessing the economic activity of the population were defined; a comparative analysis of the indicators of income and employment by types of economic activity was performed; the branches with low efficiency of labor were allocated; the use of tourist potential of the problem and depressive regions instead of measures stimulating the migration of population were proposed; problems of budgetary decentralization and determination of regional policy priorities were highlighted; a number of internal and external factors were named, which have a significant impact on the status of the country's socio-economic development. It is confirmed that forecasting the economic activity of the population in the long-term period should not only include an assessment of the current status of employment, but also serve as a basis for social development strategies.

Keywords: socio-economic system, economic activity of the population, provision of human development, support of tourism activities, solution of problems of regional disparity.

Fig.: 2. **Tbl.:** 3. **Bibl.:** 19.

Yermachenko Volodymyr Ye. – PhD (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Tourism, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: vvy@hneu.edu.ua

Mirzoiev Dzhavid Shyrzad ogly – Postgraduate Student of the Department of Tourism, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: javid20082@gmail.com

Зазвичай у контексті оцінки економічної активності населення більша увага приділяється функціонуванню ринку праці та процесу виробництва, тоді як дослідження людського розвитку часто асоціюються із вимірюванням споживання і доходами населення. Тому вважається, що якісна освіта повинна перш за все виховати сумлінного та кваліфікованого робітника, але досвід доводить, що без утримування та поступового підвищення інтелектуального потенціалу резидентів країни неможливо забезпечити споживання багатьох інноваційних продуктів, оскільки лише широкий світогляд і неупередженість суджень здатні зацікавити в товарах і послугах, що забезпечують вищі щаблі потреб за ієрархією Маслоу.

Країна, заощаджуючи на освіті власного населення, втрачає споживача інновацій. Особливо актуальним це є для туристичної галузі, де кожний окремий продукт є унікальним і не повторює в точності ознак ззовні ідентичного або найбільш подібного. Туристична галузь тоді стає дохідною на внутрішньому ринку, коли соціально-економічний розвиток населення як приймаючої країни, так і країни походження подорожуючих прагне досягти вищого рівня. Підтримка рекреаційної інфраструктури в депресивних регіонах інколи стає чи не єдиним способом вирішення проблем нерівномірності в секторі виробництва та споживання. Однак для побудови дієвих стратегій розвитку соціально-економічної інфраструктури регіону, до якої входять і об'єкти сфери туризму, необхідно вивчати у взаємозв'язку потреби ринку праці та ринку готової продукції, невід'ємною складовою якого є поведінкові моделі споживачів, які формуються на основі досягнутого стану людського розвитку.

Вивченням складної взаємодії соціально-економічних систем на різних структурних рівнях займалися багато вчених, для вирішення завдань даного дослідження найбільше використовувалися роботи з таких напрямів: дослідження проблем зайнятості та функціонування ринку праці – Бабич Д. В., Бабич С. М., Гончаренко Н. А.; категоріального апарату та засад функціонування соціально-економічних систем – Базилевич В. Д., Белоусова С. В., Берегова І. Б., Грабчук О. М.; регіонального розвитку – Вахович І. М., Верхоглядова Н. І., Возняк Г. В., Іванова О. Ю., Купира М. І., Лаптев В. І., Олініченко І. В.; людського розвитку – Герасименко Г. В. Проте недостатньо уваги приділяється питанню взаємодії економічної активності населення, формуванню структури споживання домогосподарств і розвитку соціально-економічних систем.

Отже, метою статті є аналіз чинників формування сталого стану соціально-економічної системи з урахуванням потреб економічно активного населення та споживачів кінцевої продукції на прикладі туристичної галузі. Об'єктом дослідження виступає соціально-економічна система, предметом – обґрунтування забезпечення освітньої складової у процесі нарощування соціального капіталу та використання людських ресурсів.

Відповідно до міжнародної практики методологія дослідження економічної активності населення виділяє два напрями спостережень:

- ✦ оцінку наявних людських ресурсів та потенціалу їх розвитку, аналіз зайнятості як критерію ефективності використання людських ресурсів;
- ✦ установлення зв'язку між зайнятістю, доходами домогосподарств та іншими соціально-економічними характеристиками з метою розроблення та реалізації політики у сфері зайнятості, доходів населення та його професійної підготовки.

Саме такий підхід закладено в методології Державної служби статистики України [1]. На практиці ж реальні обстеження обмежуються вимірюваннями зайнятості серед різних груп населення та аналізом рівня працевлаштування/безробіття за регіонами та галузями національної економіки. Тобто, у більшості випадків досліджуються вже існуючий стан ринку праці, а прогнози на майбутнє здійснюються за допомогою простих методів екстраполяції.

У табл. 1 наведено показники доходів та зайнятості за видами економічної діяльності в Україні.

Дані табл. 1 свідчать, що серед галузей, обсяг реалізованої продукції яких перевищує 100 тис. грн на 1 зайнятого на рік, найменшу дохідність у 2016 р. мали підприємства сектора розміщування й організації харчування, тобто можна стверджувати, що діяльність індустрії гостинності в Україні є низькоефективною порівняно з іншими галузями. Втім, є і наднеприбуткові галузі – це освіта (2,7 тис. грн на 1 зайнятого); охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Але слід зауважити, що останні вказані види діяльності дотуються з державного бюджету і є витратними за своєю природою, адже призначені не продукувати прибуток, а забезпечувати населення соціальними благами. Однак ситуація із галуззю розміщування є нетиповою, навіть якщо брати до уваги, що частину готельних підприємств складають санаторії та інші оздоровчі заклади, більша частина яких належить державі.

Пошук взаємозв'язку між станом професійної підготовки працевлаштованого та безробітного населення, ефективністю національної системи освіти, рівнем конкурентоспроможності окремих підприємств та галузей у цілому і тенденціями розвитку соціально-економічних систем регіонів країни залишається прерогативою науковців, які не беруть участі у розробленні державних стратегій. У роботі [2] доводиться, що навпаки, зміни соціальних стандартів на державному рівні повинні обов'язково враховувати потреби реального сектора – наприклад, збільшення заробітної плати. Якщо між зайнятістю, доходами та обсягами поточного споживання існує пряма залежність, то нестача або надлишок робочої сили на де-

Показники доходів та зайнятості за галузями, 2016 р.

Вид економічної діяльності	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)		Зайняте населення		Дохідність, тис. грн/особу
	млн грн	частка, %	тис. осіб	частка, %	
Усього	6877077,3	100	16276,9	100	422,5
Сільське, лісове та рибне господарство	414799,9	6,0	2866,5	17,6	144,7
Промисловість	2343000,4	34,1	2494,8	15,3	939,2
Будівництво	180966,5	2,6	644,5	4,0	280,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2628672	38,2	3516,2	21,6	747,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	398913,7	5,8	997,2	6,1	400,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	37613,4	0,5	276,7	1,7	135,9
Інформація та телекомунікації	175050,9	2,5	275,2	1,7	636,1
Фінансова та страхова діяльність	214430,1	3,1	225,6	1,4	950,5
Операції з нерухомим майном	103770,5	1,5	255,5	1,6	406,1
Професійна, наукова та технічна діяльність	274279,9	4,0	428,1	2,6	640,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	64457,8	0,9	304,3	1,9	211,8
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	-	-	973,1	6,0	-
Освіта	3891,5	0,1	1441,4	8,9	2,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	16803,1	0,2	1030,4	6,3	16,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7691,5	0,1	201,6	1,2	38,2
Надання інших видів послуг	12736,1	0,2	345,8	2,1	36,8

кілька років наперед потребує встановлення набагато складніших зв'язків.

Сьогодні підготовка робочої сили розглядається як одна із основних, але не єдина складова формування людського капіталу, який, своєю чергою, є вкрай важливим, але також не єдиним елементом соціально-економічної системи. Причини безробіття є набагато глибшими, ніж просто невідповідність кількості робочої сили затребуваному рівню кваліфікації та наявних робочих місць у якийсь проміжок часу. Навіть у межах невеликого за територією регіону одні поселення можуть страждати від нестачі фахівців, тоді як населення інших постійно потерпає від безробіття. Раніше така проблема вирішувалася штучною міграцією та створенням, частково з використанням праці цих самих переміщуваних осіб, необхідної для зручного проживання соціальної інфраструктури (для того, щоб у внутрішніх мігрантів поступово втрачалось бажання повернутися до старого місця проживання). Із посиленням урбанізації та надшвидким зростанням мегаполісів відволікання працездатного населення в менш, на їхню думку, при-

стосовані для комфортного життя території, стало складним навіть із використанням економічних способів мотивації.

Крім диспропорцій регіонального виробництва, штучну міграцію час від часу використовували різні держави для подолання масового безробіття, яке періодично об'єктивно виникає як наслідок циклічного спаду національних економік. Найбільш відомими є приклади боротьби із великою депресією 30-х рр. ХХ ст. у США, практика трудових загонів у СРСР та побудова «мертвих міст» у Китаї наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Але дані заходи викликали неприйняття значної частини населення, оскільки впроваджувалися адміністративно-примусовими методами та, вирішуючи поточні проблеми, через деякий період провокували нові. Більш лояльною виявилася практика підтримання проблемних і депресивних територій за допомогою створення туристичних об'єктів та маршрутів, заохочування подорожей резидентів у межах країни, перенесення частини рекреаційної інфраструктури за межі великих міст. У державах, де подібна практика виявилася найбільш успішною, виробництво та споживання туристичних послуг стало

невід'ємною складовою соціально-економічної системи. Взагалі, визначення структури господарського комплексу країни, економічної та соціальної систем у останні десятиліття зазнало значних змін.

Серед деяких сучасних науковців існує така точка зору, що оцінювати різні економічні формації необхідно не тільки з позиції рушійних виробничих сил, а й ефекту, який ключові зміни мали на суспільство і рівень соціальних стандартів. Наприклад, про це наголошується у роботі [3]. Термін «економічна система» зараз самостійно майже не вживається, натомість широкого використання набула категорія «соціально-економічна система». Прихильники такого підходу стверджують, що розуміння рушійних сил виробництва тієї чи іншої формації неможливо без дослідження економічної активності населення та процесу формування соціального капіталу – незважаючи на те, що сам термін «соціальний капітал» був введений у обіг набагато пізніше, у 1980 р. П. Бурдьє, який тлумачив його як «сукупність реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш чи менш інституалізованих відносин взаємного знайомства та визнання». Держави із високим рівнем довіри та показниками активної громадянської залученості отримують статус демократичних та ліберальних із позитивним соціальним капіталом [4]. До речі, П. Бурдьє виділяв три основні форми капіталу – економічний, культурний та соціальний. Протягом майже чотирьох десятиліть дане поняття доповнювалося та видозмінювалося, і в найбільш широкому розумінні соціальний капітал розглядається як потенціал нації (населення), що може бути реалізований у відповідних умовах.

Класична економічна теорія розглядає поняття «економічна система» у таких вимірах [5]:

- ✦ сукупність відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ;
- ✦ сукупність людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;
- ✦ історично визначений спосіб виробництва;
- ✦ особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;
- ✦ сукупність всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм.

За формою власності на засоби виробництва та за способом управління господарською діяльністю розрізняють традиційну, ринкову, командно-адміністративну та змішану економічні системи.

П. Самуельсон [6] визначає економічну систему як таку, що має відповідати на три запитання: 1) що виробляти і в яких обсягах? 2) як виробляти (хто виробляє і за допомогою яких ресурсів і технологій)?

3) для кого виробляти (хто буде власником і споживачем виробленої продукції)?

С. В. Белоусова [7] пропонує розглядати будь-яку систему з трьох позицій: 1) морфологічна (макрорівень) – вивчення просторової будови системи; 2) організаційна (мезорівень) – дослідження форм взаємодії організованих елементів системи; 3) психологічна (мікрорівень) – дослідження форм взаємодії суб'єктів системи.

В. Г. Герасименко [8] говорить, що, незважаючи на велику кількість різноманітних визначень системи як наукової категорії, в усіх них виділяються дві основні ознаки: 1) цілісність як суттєва характеристика будь-якої системи; 2) розуміння системи як безлічі елементів разом з відносинами між ними.

Будь-яку систему можна розглядати як підсистему якоїсь більшої системи, в якій, крім елементів, можуть виникати зв'язки між певними комплексами елементів, що утворюють підсистему.

Економічна система складається з трьох основних структурних елементів: продуктивні сили, економічні відносини та механізм господарювання (рис. 1) [6]. Таким чином, соціальна структура визначається відносинами власності.

Берегова І. Б. [9] розрізняє соціальну та економічну системи таким чином: *економічна система* (економіка країни) – це комплекс виробничих відносин (панівний спосіб виробництва), спрямований на задоволення матеріальних потреб людей шляхом створення життєвих благ; *соціальна система* – це сукупність суспільних відносин, організацій і форм, що визначають взаємозв'язок між особистістю, колективом, організацією і суспільством у цілому, спрямований на задоволення духовних потреб людей, підтримання здоров'я нації. Однак останнє визначення не уточнює приводи встановлення взаємовідносин між суб'єктами системи, які в певних умовах можуть носити суто економічний характер. Тому, на нашу думку, поняття економічної системи у теоретичних та прикладних дослідженнях поступово відходить, натомість все частіше вчені починають оперувати терміном «соціально-економічна система», намагаючись визначити ступінь впливу соціальної складової у функціонуванні господарюючого комплексу.

З метою практичного управління регіони в межах держави розглядаються як окремі соціально-економічні системи. За рівнем соціально-економічного розвитку вони, як правило, помітно різняться між собою. Незважаючи на те, що така неоднорідність простору природна, практично всі країни намагаються вирівняти рівень розвитку регіонів. З огляду на те, що такі заходи завжди для одних регіонів приносять більше користі, ніж для інших, до них вдаються лише за умови перевищення територіальною диференціацією певних меж, за якими стає реальністю втрата стійкості розвитку держави в цілому [9].

Рис. 1. Структура економічної системи

Ми пропонуємо здійснювати класифікацію соціально-економічних систем за територіальною (просторовою) та функціональною ознаками. Перший вид обмежується певною територією (наприклад, міста, регіону, держави, макро-решіону), тобто розглядається взаємодія сукупності елементів системи в чітко окресленій географічній одиниці. Функціональна система поєднує в собі елементи, однозначно визначити географічні межі яких неможливо або які постійно змінюються. Так, туристична галузь рекреаційного району може оцінюватися з позицій якості наявної інфраструктури – тоді до уваги приймаються лише доступні в певних межах ресурси (у межах міста чи курортного поселення тощо). Якщо ж ми хочемо дослідити вплив галузі туризму на якість життя населення регіону, то слід враховувати у тому числі й міграційні процеси, які якраз характеризуються виходом за географічні межі території.

Незважаючи на те, що розвиток туристичної галузі проголошувався одним із пріоритетів національної економіки послідовно декількома урядами, галузь так і не отримала належної інституційної та фінансової підтримки від держави. Склалося враження, що функції зі стратегічного планування (наприклад, визначення рекреаційної спеціалізації регіонів) та розбудови мінімально необхідної інфраструктури центральні органи влади намагалися перекласти на

місцевий рівень, що на тлі бюджетної децентралізації, можливо, і мало б сенс у разі зрозумілої та дієвої практики управління доходами та витратами місцевих бюджетів. Саме проблеми регулювання потоків коштів між центральними та місцевими бюджетами, на думку Г. В. Возняка [10; 11], є першопричиною неефективності забезпечення регіонального розвитку. Як показують дослідження Грабчук О. М. та Валуцького І. А. [12], протягом 2015–2017 рр. щорічно змінювалася концепція державної бюджетної політики. У 2015 р. основними пріоритетами були стабілізація економіки та виконання вимог співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями, у 2016 р. – здійснення структурних реформ, пріоритетність фінансування національної безпеки та оборони, у 2017 р. – забезпечення стабільності розвитку економіки, збалансованості державного бюджету, виконання вимог співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями та розширення співробітництва з ЄС. До 2020 р. серед пріоритетів залишиться економічне зростання та новим завданням стане зменшення рівня державного боргу.

Суперечності владних повноважень та підпорядкування теж є достатньо серйозними і потребують негайного вирішення, але вони провокуються невизначеністю та непрозорістю бюджетних трансфертів у системі «центр – периферія». Діяльність

влади на місцях також обмежується «адресністю» коштів, тобто заборонаю на переведення коштів між різними казначейськими рахунками. Таким чином, в Україні, з одного боку, від місцевих органів влади вимагають самостійно вирішувати проблеми існування підконтрольних територій і шукати кошти на поточні потреби та інвестиції, з іншого – обмежують у використанні надходжень та цільовим методом розподіляють витрати.

Причиною є побоювання держави щодо забезпечення гарантій найменш захищеним верствам населення та реалізації єдиного вектора державної соціальної політики, але для запобігання цьому необхідно раз і назавжди визначити, які сфери повинні знаходитися під контролем центрального уряду, а які можна делегувати владі на місцях. Наприклад, такі сектори, як освіта, охорона здоров'я, оборона повинні фінансуватися державою безпосередньо через органи виконавчої влади, а не віддаватися на регіональний рівень. На всій території країни, незважаючи на ступінь регіональної диференціації, громадяни повинні почувати себе захищеними та користуватися мінімально гарантованими соціальними благами.

Залежно від обсягів делегованих повноважень та ступеня взаємодії з державною владою експерти виокремлюють два підходи до організації місцевого самоврядування: автономії та децентралізації. Комбінація цих підходів дозволяє визначити три моделі організації місцевого самоврядування [11]:

- ✦ *англосаксонська* (Велика Британія, Іспанія, Італія) – високий рівень місцевого самоврядування та контроль з боку населення, повна відсутність органів державної влади на місцях;
- ✦ *континентальна* (Франція, Польща, Словаччина, Болгарія) – поєднання прямого державного управління та управління на місцях, при цьому автономія місцевого самоврядування обмежена, а органи місцевого самоврядування контролюються спеціальними державними уповноваженими;
- ✦ *змішана* (Німеччина, Австрія) – у деяких ланках місцевого самоврядування виборний орган може бути і ланкою муніципального управління, і представником держадміністрації.

Проте наведені вище приклади дозволяють групувати країни за принципами організації та структури органів влади, але кожна країна визначає підходи до наповнення бюджетів самостійно.

У ролі соціально-економічних систем регіони розглядаються як: 1) об'єкт державного регулювання; 2) самостійний господарюючий суб'єкт системи національної економіки; 3) зовнішнє середовище для інших господарюючих суб'єктів, що діють на його території, та можуть бути класифіковані за такими ознаками [9]:

- ✦ *відкритість/замкнутість* – залежно від інтенсивності обміну потоками натуральної продукції;
- ✦ *реактивність/інертність* – ступінь сприйняття нових явищ, наприклад у ході дифузії ринкових інновацій;
- ✦ *стійкість/нестійкість* – інтенсивність внутрішніх, а також зовнішніх зв'язків регіональної системи;
- ✦ *гармонійність розвитку* – ступінь і характер розвитку кожної з підсистем регіону.

Берегова І. Б. [9] виділяє два типи регіонів, які потребують державного втручання: відсталі регіони, які характеризуються низькими показниками соціальної та економічної сфери порівняно з іншими, та депресивні, ознаками яких є спад виробництва, у тому числі в традиційних галузях спеціалізації, переважаюча частка аграрного сектора та потреба у великих інвестиціях.

І. М. Вахович та М. І. Купира у роботі [13] розглядають різні підходи до класифікації депресивних регіонів і пропонують власне визначення за ознакою соціально-економічної безпеки. Депресивними є такі територіальні утворення, де з економічних, політичних, соціальних, екологічних причин перестали діяти умови й стимули розвитку; вони не можуть розраховувати на самостійне вирішення руйнівної ситуації й вимагають для цього надзвичайної, спеціально призначеної підтримки ззовні.

Н. І. Верхоглядова та І. В. Олініченко [14] наводять класифікацію регіонів за загальноприйнятими групами ознак. Перевагами даного підходу є те, що вже на етапі класифікації, аналізуючи ступінь інтенсивності параметрів, можна визначити рівень депресивності за одним чи декількома критеріями (табл. 2).

Слід зауважити, що представлені в табл. 2 ознаки можуть, але не обов'язково стануть причинами кризових явищ розвитку території. Вони вказують на нерівномірність початкових умов, які дійсно призводять до регіональної диференціації, якщо не втручатися і не шукати інші ключові переваги.

Наприкінці ХХ ст. почали поширюватись ідеї, що природні ресурси можуть виявитися не перевагою, а навпаки, тягарем розвитку, оскільки з'явилися емпіричні докази слабкого зв'язку між економічними результатами окремих країн та рівнем їх забезпечення сировинними ресурсами. Для позначення цього явища Р. Ауті у 1993 р. застосував термін «прокляття ресурсів», або «парадокс достатку» (англ. – *resource curse; paradox of plenty*), описуючи випадки, коли багаті на природні ресурси країни виявлялися нездатними використовувати свої переваги для розвитку та мали нижчі темпи економічного зростання порівняно з ресурсодефіцитними державами [15]. Подібні симптоми носить так звана «голландська хвороба» – явище, описане вперше на прикладі експорту природно-

Класифікація регіонів

№ з/п	Ознака	Типи регіонів
1	Рівень економічного розвитку	1) високорозвинені регіони; 2) регіони, що формуються та розвиваються; 3) слаборозвинені регіони
2	Наявний стан фінансів, соціального та природного середовища	1) розвиненість ринкових відносин; 2) кризовий стан у певній сфері господарства регіону; 3) депресія всього господарського комплексу, окремих галузей чи сфер життя населення
3	Географічні та природні особливості	1) традиційно відсталі; 2) депресивні; 3) традиційно розвинені (індустріальні, індустріально-аграрні, аграрні, сировинні); 4) регіони, що мають ресурси загальнодержавного значення або програмно розвиваються

го газу Нідерландами, коли з освоєнням багатого родовища у Гронінгені у країні поступово нівелювалися інші експортоорієнтовані галузі, що врешті-решт призвело до рецесії. Зазвичай чинниками падіння національної економіки служать коливання валютних курсів на світовому ринку і через те – нестабільність доходів від експорту, відсутність мотивації інноваційного розвитку інших галузей, зростання тіншового сектора, відтік з країни висококваліфікованих спеціалістів, знання яких виявляються «зайвими».

Як показує Г. В. Герасименко [15], до постраждалих від «прокляття ресурсів» країн належать в основному найбільш розвинені держави світу з низьким показником розвитку людського потенціалу, яким не вдалося покращити рівень життя більшої частини місцевого населення за рахунок надприбутків від експорту природних копалин. Однак є виключення – в основному це країни, які розуміють вичерпність природних ресурсів та намагаються диверсифікувати національну економіку, підтримуючи в тому числі нерентабельні на даний час галузі, які, разом з тим, можуть виступити конкурентними перевагами на світовому ринку в майбутньому. Це Норвегія, Австрія, Люксембург, ОАЕ, Катар, Сінгапур, Австралія та деякі інші країни.

Теорію парадокса достатку можна застосувати і до оцінки негативних наслідків притоку фінансового капіталу в різних формах – прямої допомоги, зовнішніх інвестицій, позик, переведення коштів у офшорні зони та ін. Найрозвиненіші країни світу наразі мають найбільший обсяг валової зовнішньої заборгованості. Проблемність зовнішнього боргу для економіки країни визначається відношенням обсягу її заборгованості до власного ВВП або обсягу експорту товарів та послуг: критичними вважають показники, що перевищують відповідно 80% та 220% [15].

За даними Національного банку, протягом першого півріччя 2017 р. валовий зовнішній борг України зріс на 1,3 млрд дол. США і станом на 01.07.2017 р.

становив 114,8 млрд дол. США. Відносно ВВП рівень зменшився до 114,0% порівняно з 121,8% від ВВП на початок року (рис. 2). Зовнішні зобов'язання державного сектора збільшилися на 2,3 млрд дол. США – до 44,9 млрд дол. США (44,6% від ВВП). Зовнішній борг сектора загального державного управління зріс протягом першого півріччя 2017 р. до 37,3 млрд дол. США (37,1% від ВВП), зовнішні зобов'язання центрального банку – до 7,6 млрд дол. США (7,5% від ВВП) [16; 17]. З 2016 р. обсяг валового зовнішнього боргу перевищує ВВП України, також спостерігається незначне зростання частки державного сектора та центрального банку в загальному обсязі валового зовнішнього боргу.

У табл. 3 наведено деякі показники, що характеризують ефективність соціально-економічних моделей країн із найбільшим державним боргом (у сукупності зовнішніми та внутрішніми зобов'язаннями) [17–19].

Як видно з табл. 3, не існує очевидної прямої залежності між обсягами державного боргу та рівнем добробуту населення, хоча перші в рейтингу країни мають у своїй групі відносно низький рівень розвитку людського потенціалу. Однак розвинені країни мають можливість покривати зовнішній борг за рахунок доходів, у тому числі від міжнародної торгівлі, тоді як у країнах, що розвиваються, на погашення зовнішнього боргу може спрямовуватися весь національний дохід, а фінансування поточних витрат здійснюється за рахунок нових кредитів та запозичень.

Таким чином, стабільність функціонування соціально-економічної системи на рівні держави й окремих регіонів повинна вимірюватися комплексом показників, серед яких пріоритетні позиції традиційно займає показник доходів населення (який потім деталізується за структурою споживання домогосподарств). Проте в довгостроковому періоді більш важливим є прогнозування економічної активності населення, яке повинне включати не лише

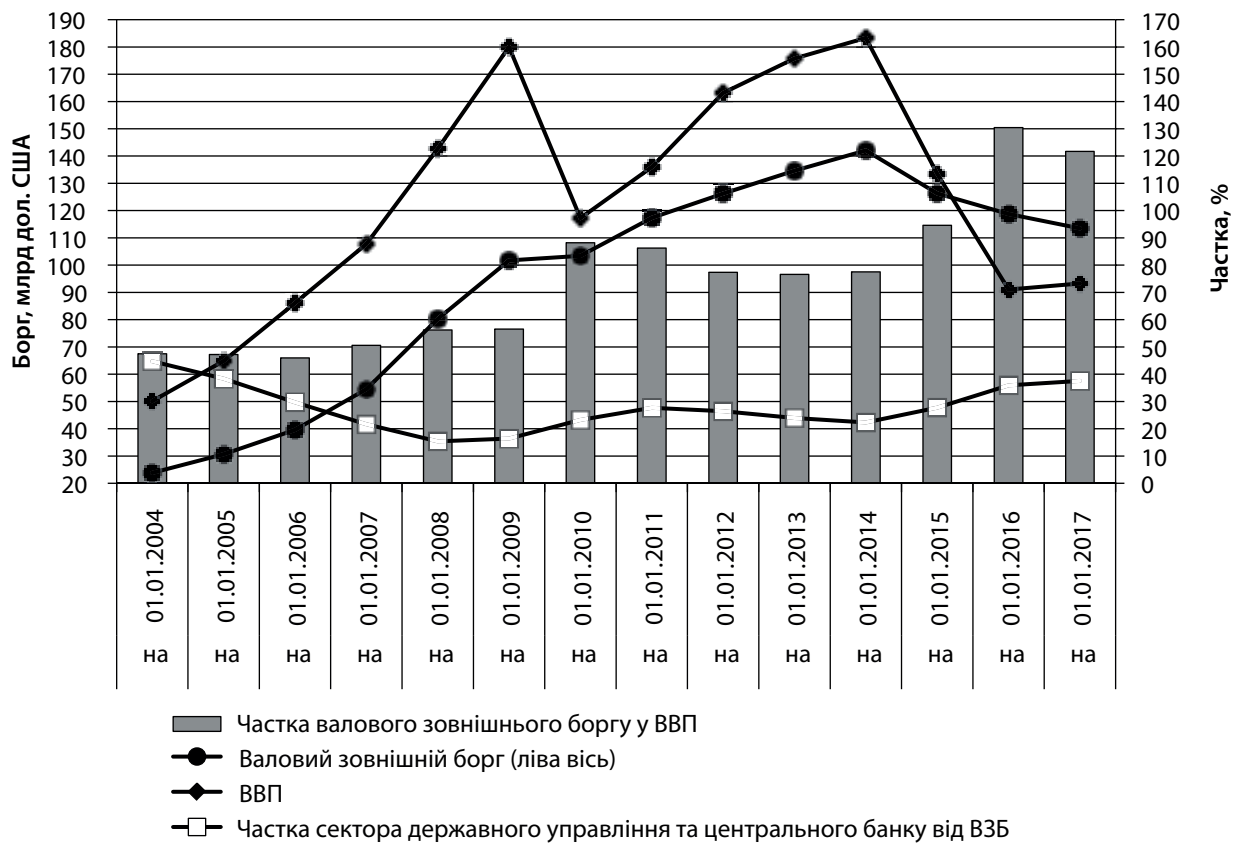

Рис. 2. Динаміка показників зовнішнього боргу України

оцінку поточного стану зайнятості в географічному та галузевому вимірах, а й служити основою для розроблення стратегій соціального розвитку. Непропорційність регіонального виробництва може згладжуватися залученням надлишку трудових ресурсів у рекреаційну діяльність, як показує успішний досвід багатьох розвинених країн. З одного боку, значна частка підприємств сфери туристичного обслуговування є досить успішною на ринку, з іншого – у цілому туристична галузь України функціонує неефективно, якщо порівнювати з показниками інших секторів національної економіки. Тому актуальними стануть дослідження взаємозв'язку між економічною активністю населення та розвитком соціально-економічної системи, важливою складовою якої сьогодні є рекреаційна інфраструктура. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Melnyk L., Taraniuk L., Kozmenko O., Sineviciene L. Influence of the minimum salary level increase on the business entities activity in the context of the transition to the sustainable development. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. Vol. 15. Is. 1. P. 72–79.
3. Бабич Д. В., Бабич С. М. Інструменти державного регулювання зайнятості. *Соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 94–103.

4. Гончаренко Н. А. Соціальний капітал: концептуальна неопределенність в соціально-філософському дискурсі // *Філософські проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць. К., 2009. 500 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11431.html>

5. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання-Прес, 2007. 719 с.

6. Іванова О. Ю., Лаптев В. І. Механізм саморозвитку регіонів в умовах проблемно-орієнтованого управління. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 121–126.

7. Белоусова С. В. Система управління общественным сектором в свете теорий управления социально-экономическими системами. URL: <http://vestnik.uapa.ru/issue/2015/06/16/>

8. Герасименко В. Г. Развитие теории системного подхода применительно к исследованию сферы туризма. *Вестник Национальной академии туризма*. 2013. № 2. С. 11–15.

9. Береговая И. Б. Управление качеством и конкурентоспособностью социально-экономических систем. Челябинск: Изд. центр ЮУрГУ, 2015. 227 с.

10. Возняк Г. В. Бюджетне забезпечення як чинник стійкого розвитку регіону: проблемно-орієнтовний аналіз. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 1. С. 45–50.

11. Возняк Г. В. Бюджетна децентралізація: європейський досвід та перспективи для України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 3. С. 56–62.

12. Грабчук О. М., Валуцький І. А. Трансформації концептуальних засад бюджетної політики України. *Економіка розвитку*. 2017. № 3. С. 14–18.

Порівняльна характеристика країн з найбільшими обсягами сукупного державного боргу, 2015 р.

№ з/п	Країна	Сукупний державний борг, млрд дол. США	Частка запозичень закордонним кредиторами, %	ВВП, млрд дол. США	ВВП на душу населення, скоректований на ПКП, тис. дол. США	Частка державного боргу у ВВП, %	Індекс розвитку людського потенціалу (HDI)	Місце серед країн світу за HDI
1	США	17654,4	35,7	18036,6	56,207	97,9	0,92	10
2	Японія	8587,9	н/д	4383,1	40,686	195,9	0,903	17
3	Великобританія	2548,8	30,9	2861,1	41,767	89,1	0,909	16
4	Італія	2274,4	35,1	1824,9	37,255	124,6	0,887	26
5	Франція	2068,3	н/д	2433,6	41,178	85,0	0,897	21
6	Китай	1642,1	3,4	11064,7	14,448	14,8	0,738	90
7	Німеччина	1494,4	н/д	3363,6	47,999	44,4	0,926	4
8	Іспанія	1061,1	46,5	1193,0	34,696	88,9	0,884	27
9	Бразилія	941,6	16,5	1803,7	15,615	52,2	0,754	79
10	Канада	681,0	22,9	1552,8	44,205	43,9	0,92	10
11	Австралія	547,4	0,9	1345,4	46,476	40,7	0,939	2
12	Нідерланди	460,8	н/д	750,3	49,547	61,4	0,924	7
13	Бельгія	410,7	н/д	455,0	45,608	90,3	0,896	22
14	Мексика	377,5	54,6	1151,0	17,244	32,8	0,762	77
15	Греція	352,0	н/д	194,9	26,358	180,6	0,866	29
16	Австрія	291,1	77,2	377,0	49,419	77,2	0,893	24
17	Португалія	266,8	62,3	199,1	29,688	134,0	0,843	41
18	Туреччина	247,3	36,5	859,4	24,054	28,8	0,767	71
19	Польща	246,3	н/д	477,3	26,856	51,6	0,855	36
20	Ірландія	228,6	61,0	283,7	67,974	80,6	0,923	8

13. Вахович І. М., Купира М. І. Типологія депресивних регіонів в системі соціально-економічної небезпеки. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 1. С. 35–38.

14. Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. Регіон як самокерована соціально-економічна система. *Інноваційна економіка*. 2013. № 5. С. 113–117.

15. Герасименко Г. В. Залежність від зовнішніх ресурсів у контексті сучасних викликів людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 106–117.

16. Національний банк України. URL: <https://www.bank.gov.ua/>

17. World Bank Statistics Database. URL: <http://data.worldbank.org>

18. 2017 Edition of International Debt Statistics / IMF, World bank. URL: <http://blogs.worldbank.org/opendata/2017-edition-international-debt-statistics-out>

19. Human Development Index. URL: <http://hdr.undp.org>

REFERENCES

Babych, D. V., Babych, S. M. "Instrumenty derzhavnoho rehulivannia zainiatosti" [The tools for the state regulation of employment]. *Sotsialnaya ekonomika*, no 1 (2016): 94–103.

Belousova, S. V. Sistema upravleniya obshestvennym sektorom v svete teorii upravleniya sotsialno-ekonomicheskimi sistemami [Public sector management system in the content of management theories of socio-economic systems]. <http://vestnik.uapa.ru/ru/issue/2015/06/16/>

Beregovaya, I. B. *Upravleniye kachestvom i konkurentosposobnostyu sotsialno-ekonomicheskikh sistem* [Quality management and competitiveness of socio-economic systems]. Chelyabinsk: Izdatelskiy tsentr YuUrGU, 2015.

Ekonomichna teoriia: Politekonomiia [Economic Theory: Political Economy] / V. D. Bazylevych (ed.). Kyiv : Znannia-Pres, 2007.

Gerasimenko, V. G. "Razvitiye teorii sistemnogo podkhoda primenitelno k issledovaniyu sfery turizma" [Development of the system approach theory with reference to tourism research]. *Vestnik natsionalnoy akademii turizma*, no. 2 (2013): 11–15.

Herasimenko, V. H. "Zalezhnist vid zovnishnikh resursiv u konteksti suchasnykh vyklykiv liudskoho rozvytku" [Dependence on external resources in the context of modern challenges of human development]. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika*, no. 1 (2016): 106–117.

Goncharenko, N. A. "Sotsialnyy kapital: kontseptualnaya neopredelyonnost v sotsialno-filosofskom diskurse" [Social

capital: conceptual uncertainty in socio-philosophical discourse]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk*. Kyiv, 2009.

Hrabchuk, O. M., Valuisky, I. A. "Transformatsii kontseptualnykh zasad biudzhetnoi polityky Ukrainy" [Transformation of the conceptual foundations of the budgetary policy of Ukraine]. *Ekonomika rozvytku*, no. 3 (2017): 14–18.

Human Development Index. <http://hdr.undp.org>

Ivanova, O. Yu., Laptiev, V. I. "Mekhanizm samorozvytku rehioniv v umovakh problemno-orientovanoho upravlinnia" [The mechanism of regional self-development in the context of problem-oriented management]. *Biznes Inform*, no. 1 (2017): 121–126.

Melnyk, L., Taraniuk, L., Kozmenko, O., and Sineviciene, L. "Influence of the minimum salary level increase on the business entities activity in the context of the transition to the sustainable development". *Problems and Perspectives in Management*. Vol. 15. Is. 1 (2017): 72–79.

The National Bank of Ukraine: the official site. <https://www.bank.gov.ua/>

The State Statistics Service of Ukraine: the official site. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Vakhovych, I. M., Kupyra M. I. "Typolohiia depresyvykh rehioniv v systemi sotsialno-ekonomichnoi nebezpeky" [The

typology of depressed regions in the system of socio-economic danger]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. Issue 1 (2015): 35–38.

Verkhohliadova, N. I., Olinichenko, I. V. "Rehion yak samokерована sotsialno-ekonomichna systema" [The region as a self-governing socio-economic system]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 5 (2013): 113–117.

Vozniak, H. V. "Biudzhetna detsentralizatsiia: yevropeyskyi dosvid ta perspektyvy dlia Ukrainy" [Budget decentralisation: European experience and prospects for Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. Issue 3 (2016): 56–62.

Vozniak, H. V. "Biudzhetne zabezpechennia yak chynnyk stiikoho rozvytku rehionu: problemno-orientovnyi analiz" [Budget support as a factor for sustainable development of a region: problem-oriented analysis]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. Issue. 1 (2016): 45–50.

World Bank Statistics Database. <http://data.worldbank.org>
2017 Edition of International Debt Statistics / IMF, World bank. <http://blogs.worldbank.org/opendata/2017-edition-international-debt-statistics-out>